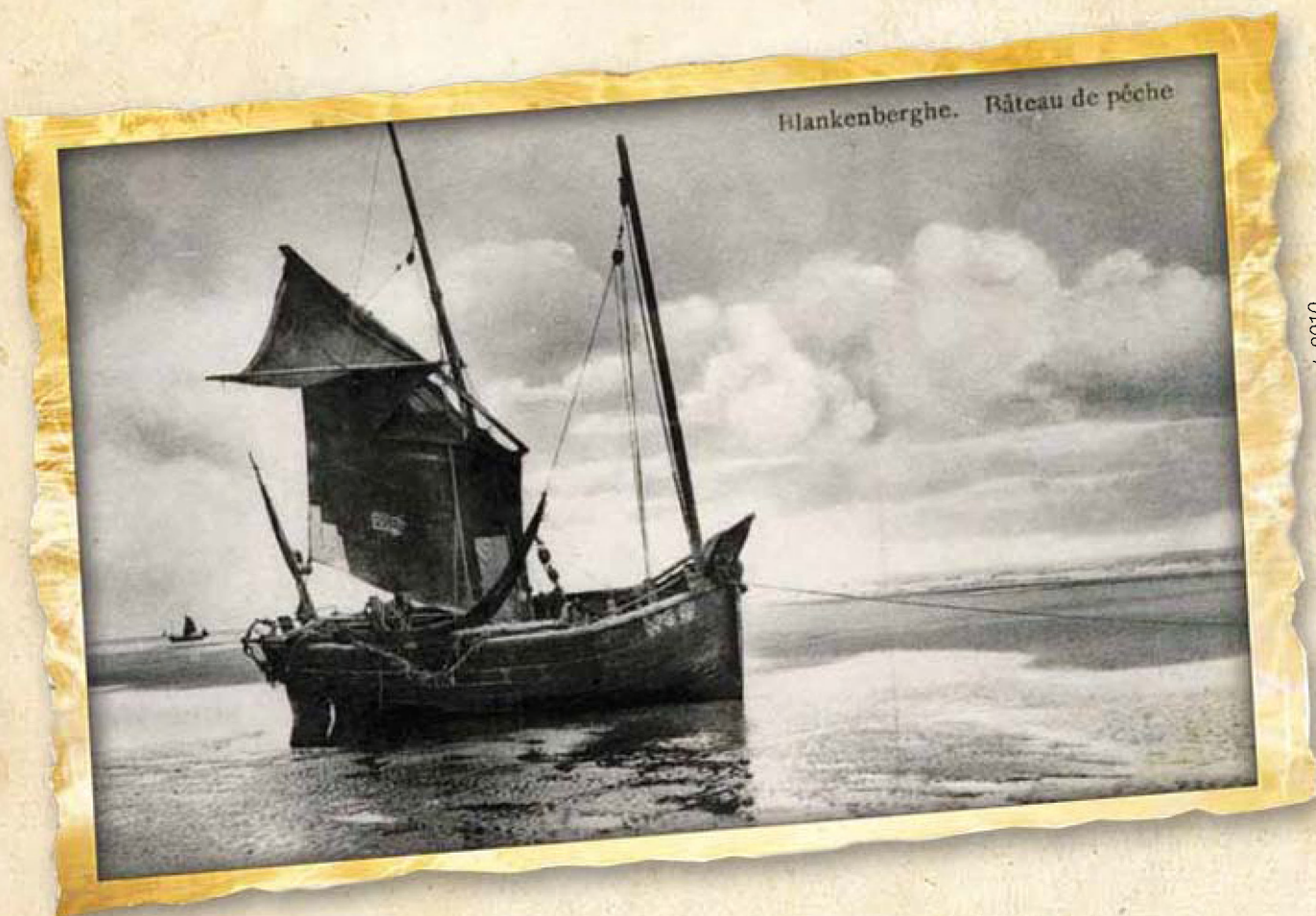

Bron: VLIZ Fotogalerij - Collectie Daniel Moeyaert, 2010

HET INGRIJPEN VAN HOGERE EN LOKALE BESTUREN IN DE KUSTVISSERIJ: EEN HISTORISCHE BENADERING

Robert Boterberge

Robert Boterberge

Kring voor Heemkunde Dr. Van Damme

Eric Jameslaan 11
8370 Blankenberge
Tel.: 050 41 52 56

MAATREGELEN VAN DE HOGERE OVERHEID, IN HET BIJZONDER I.V.M. DE HARING- EN STRANDVISSERIJ

De vaststelling dat de Vlaamse graaf Filips van de Elzas tussen 1163 en 1183 aan zes Vlaamse vissersplaatsen (Grevelingen, Mardijk, Duinkerke, Nieuwpoort, Damme en Biervliet) stadsrechten toekende, wijst erop dat de Vlaamse zeevisserij in de 2de helft van de 12de eeuw al een belangrijke plaats innam. Volgens de Keure van Nieuwpoort van 1163 werden toen de volgende vissoorten aan wal gebracht: haring, makreel, schelvis, pladijs, zalm, paling, kabeljauw en vetvis. Vooral de haring die in grote hoeveelheden gevangen werd, nam vers, gezouten, gerookt of gekaakt een belangrijk aandeel in de voeding van de middeleeuwse mens. Ook in latere eeuwen benadrukten de kustplaatsen het belang van de haringvangst - *“dat de harynghteelt es een van de principaelste occupatien”* (Tekst uit de 16de eeuw).

Maatregelen i.v.m. de haringvisserij

De meeste maatregelen van de overheid over de haringvangst betroffen vooral de kaakharing - kaakharing verkrijgt men door het wegnemen van de aan bederf onderhevige ingewanden onmiddellijk na de vangst behalve het maagaanhangsel. De vis bloedt uit en het vlees wordt blank. De fermenten van het achtergelaten maagaanhangsel (nl. stoffen die de gisting veroorzaken) maken het visvlees uiterst mals. Volgens de overlevering waren de vissers Jacob Kien uit Oostende en Gillis Beukels uit Biervliet op het einde van de 14de eeuw de uitvinders van het procédé. Feitelijk bootsten ze de Zuid-Scandinavische fabricatie na - vooral die van Schonen, gelegen op het zuidpunt van Noorwegen.

Kaakharing werd al vanaf het einde van de 13de eeuw in onze gewesten vanuit Schonen aangevoerd (fig. 1). Maar in de tweede helft van de 14de eeuw begonnen de Vlamingen een eigen kaakharingindustrie te ontwikkelen. Deze kaakharing was echter van mindere kwaliteit dan die uit Scandinavië en wat dat betreft vinden we de eerste maatregelen van overheidswege. Al vlug dook bedrog op in de handel van kaakharing. Sommige kooplieden mengden de minderwaardige Vlaamse kaakharing met de eersteklasproducten uit Schonen. Het misbruik nam dergelijke omvang dat hertog Filips de Stoute in 1396 ingreep. De fabricatie en de handel in Vlaamse kaakharing werden verboden. Ondanks dit verbod verscheen niet alleen Vlaamse kaakharing op de markten maar bleef men ook de Vlaamse met de Schonense mengen. In 1420 kwam er als gevolg opnieuw een verbod Vlaamse haring te kaken maar door het fel protest van alle Vlaamse vissersplaatsen werd de kaakharing nijverheid weer vrijgegeven.

Fig. 1. De aanvoer van kaakharing (Boterberge, 2010).

Een andere kwestie in het Vlaamse haringbedrijf betrof op zeker ogenblik het gebruikte zout. In 1448 stelde men de slechte kwaliteit van het zout vast... *“vanden quade soute daer de visschers haren harinck ende visch mede zouten”*. Hier grepen de Vier Leden van Vlaanderen in (de Vier Leden waren de steden Brugge, Gent en Ieper samen met het Brugse Vrije). Zij stelden een ordonnantie op betreffende *“harinck, zoudt ende ander zaecken”* die dan door schepenen van het Brugse Vrije aan de vissers o.m. op de plaatsen Klemskerke en Blankenberge meegedeeld werd.

Maar ook op zee, tijdens het vissen, verliep niet alles zoals het hoorde. We wezen er al op hoe de kustplaatsen in de 16de eeuw - in 1535 - keizer Karel V informeerden over het belang van de haringvisserij als een *“van de principaelste occupatien”* maar ze informeerden hem toen tegelijkertijd op de vele ongeregelheden op zee... *“dat in zee vele ongheregheltheden ghebueren by den visschers”*.

Volgens hun informatie beschadigden de vissers *“d’een den anderen in huere netten, vleten ende repen, de selve kervende (= doorsnijden), afsnijdende, inhalende ende onthaudende (= stelen)”*. De kustplaatsen vroegen de keizer om in te grijpen. De keizer vaardigde op hun vraag op 26 juli 1535 een reglement uit waarvan de voornaamste punten hierop neerkwamen:

- De schipper moest bij het uitzetten of het inhalen van de netten de andere vissers met seinvuren waarschuwen.
- Een visser die de netten van een ander had doorgesneden, moest die opzoeken en herstellen.

Maatregelen i.v.m. de strandvisserij

Behalve de haring- en de kustvisserij werd over heel de kust ook de strandvisserij zeer druk beoefend. Men stelde op zeker ogenblik zulke grote misbruiken vast bij de strandvisserij - ook kantvisserij genoemd - dat het de kustvisserij zelf waren die zich daarover bij het centrale gezag gingen beklagen. De talrijke klachten brachten hertog Filips de Stoute ertoe op 27 september 1393 in te grijpen. De hertog stelde vast dat veel personen sinds lange tijd tussen Sluis en Grevelingen de strandvisserij beoefenden en daarbij netten met zeer kleine mazen gebruikten, "warrelnetten" en "ebbezetters" (= stelnetten, fig. 2) genoemd. Ze vingen en vernietigden daarmee grote hoeveelheden kleine vis en dit tot groot nadeel van de kustvisserij. Ten gevolge van de klachten en de vastgestelde misbruiken nam hertog Filips de Stoute in 1393 de volgende maatregelen:

- Het gebruik van "warrelnetten" is voortaan verboden.
- De mazen van de "ebbezetters" moeten dezelfde breedte hebben als de netten waarmee men op haring vist.

Fig. 2 Het stelnet. Schilderij van 1892 door Alphonse Claessens (Nationaal Visserijmuseum Oostduinkerke).

Ondanks deze en ook latere verordeningen bleven de strandvisserij netten uitzetten met te kleine mazen en dit vooral sinds de troebele jaren onder Maximiliaan van Oostenrijk in de laatste decennia van de 15de eeuw. De overheid greep, na raadpleging van o.a. de steden Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge, in op 20 april 1510. Zij stelde vast dat de strandvisserij "van ouden tyden" netten met mazen van minstens drie duim (= 49 mm) gebruikten. Maar heden ten dage durfden ze "te makene, doen maken ende breyden netten vele nauwere van maesschen dan men hier voirtyds gewoonlic es geweest te useren" (= gebruiken). De overheid kon dit onmogelijk toelaten omdat ze daarmee de kleine vis en het broed vernietigden. Niemand had daar baat bij "midts zy dat wechwerpen als niet dienende".

De centrale overheid gaf daarop aan de Raad van Vlaanderen (het hoogste gerechtshof voor het graafschap Vlaanderen) de opdracht de volgende ordonnantie uit te vaardigen:

- Het is voortaan verboden oude netten te gebruiken “*die nauwer ofte enger zyn dan zy behoren*”.
- Onmiddellijk moeten de netten met al te nauwe mazen vernietigd te worden en de nieuwe netten gebreid worden “*van den wydde van vier duymen elcke massche ende niet nauwer*”.
- Elke overtreding wordt met 100 pond beboet en met de inbeslagname van de netten.

Ondanks deze ordonnantie van 1510 zag de overheid zich genoodzaakt herhaaldelijk de strand- of kantvissers aan de afspraken en de reglementen te herinneren.

Spitsvondigheid om wetten en reglementen te omzeilen is echter iets van alle tijden. Zo constateerden de autoriteiten dat meerdere kustbewoners hun netten wel met de gereguleerde mazen breidden maar dat die zo gemaakt waren “*dat zoo wanneer die int water commen} de zelve van stonden aen innecrempen ende toesluuten*”. Deze netten waren zowel op zee, “*lanx ten legen watere*”, bij de paardenvissers als bij het kruwen in gebruik. De vissers roofden en vernietigden op deze wijze “*den selven cleynen vissche ende gruwe (= broed)*” want na het uitrapen van de grote soorten bleven “*den cleynen visch, gru ende zaet ligghen voor de voghelen*”. De Raad van Vlaanderen verbood op 5 mei 1531 deze bedrieglijke netten en voorzag bij overtreding zware sancties.

De gepubliceerde ordonnanties konden het misbruik helemaal niet beteugelen zodat keizer Karel enkele jaren later - in 1539 - radicaal ingreep: hij verbood “*te schepe, te peerde nochte te voete met eenighe cheynetten te visschene, van wat wyde van maesschen dat zy wesen moghen*”. Ook dat verbod viel blijkbaar in sommige kustplaatsen in dovemansoren. Zo ging men zich op 15 mei 1545 vanuit Blankenberge bij de overheid in Brugge over de Wenduinaars beklagen die met al te nauwe mazen visten. Op andere plaatsen bleef men eveneens “*van ghelycken doen*” zodat een aangepaste regeling uitgewerkt en van kracht werd. Een ordonnantie van 1545 behield het verbod van op zee met “*seynetten*” te vissen maar dit gold niet voor de strandvisserij: strandvissers konden netten met mazen van 5 duim (= 70 mm) gebruiken.

Fig. 3 Het traditionele beeld van een strandvisser (Boterberge, 2010, verz. Cl. Van Ryssel).

Niettemin achtte de overheid het nodig regelmatig via ordonnanties orde in de strandvisserij te scheppen waar continu grote hoeveelheden kleine vis en broed vernietigd werden. Gedurende de vele moeilijke oorlogsjaren waarbij onze gewesten rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken waren (de Honderdjarige oorlog van 1337 tot 1453 of de opstand van de Nederlanden tegen Spanje op het einde van de 16de eeuw), schonken de kustbewoners echter weinig of geen aandacht aan de reglementen. Dit ondanks het feit dat de overheid soms kordaat de fraude probeerde te beteugelen:

- In augustus 1668 kwam er van hogerhand controle om te *“gaen visiteren tot Blanckenberghe, Oostende ende Nieuport de netten aldaer of deselve hebben haer behoerlicke maesschen”*.
- In september 1751 liet de magistraat van het Brugse Vrije de verboden netten aanslaan.
- Een wet van 1752 verplichtte de strandvissers van netten te gebruiken met mazen van minstens 70 mm (men valt in herhaling cfr. de ordonnantie van 1545), behalve in de periode van 14 juni tot 31 augustus waarin mazen van 49 mm toegelaten waren.

Tegen deze laatste ordonnantie protesteerden de garnaalkruiers die betoogden dat de garnaalvisserij de visserij niet schaadde. Daarvoor verwezen ze naar de toename van het aantal schuiten in Blankenberge - van 32 schuiten in 1720 naar 61 schuiten in 1770 - en naar het herstel van de visserij in Heist: de visserij in Heist alsook in Wenduine verdween met de ongelukkige tijd omstreeks 1600 maar herpakte zich in de 18de eeuw in Heist, evenwel niet in Wenduine. Maar niet iedereen deelde deze mening nl. dat de strandvisserij de visserij niet schaadde, zodat sommige personen er zelfs voor pleitten de strandvissers radicaal de toegang tot het strand te verbieden!

De Oostenrijkse keizer Jozef II (de keizer-koster) die tussen 1780 en 1790 over onze gewesten regeerde en zich als verlicht despoot met de meest uiteenlopende zaken inliet, probeerde op zijn beurt orde op zaken te stellen in de visserij. Via een ordonnantie van 30 april 1785 werd het verboden langs de kust sleepnetten te gebruiken, hoe groot de mazen ook waren en de bestaande sleepnetten moesten ingeleverd worden. Slachtoffer daarvan was bvb. de Blankenbergenaar Philippe Van Sluys. Hij beklaagde er zich over dat hij pas een garnalennet van 14 voet breed (3,84 m) had aangeschaft waarmee hij slechts *“geslipt hadde ontrent 16 a 17 mael”*. Ten gevolge van dit keizerlijk besluit waarbij sleepnetten verboden waren, dreigde de ellende alom voor de kantvissers. Na fel protest liet de overheid in Brussel, in een aanvullende nota opnieuw de garnalenvisserij toe, echter niet met sleepnetten maar met *“des ruches (= tenen korven) et des filets non trainants (= netten die niet slepen) qu’une seule personne a pied dirige dans l’eau sans aucune autre aide (= slechts bediend door één persoon)”*.

In tegenstelling met de voorbije eeuwen, vervielen de beperkingen en de richtlijnen in de 19de eeuw i.v.m. de gebruikte netten en de maaswijdte ervan zoals deze tekst van 1819 aantoonst: *“Een ieder mag zig bedienen om in zee te visschen van netten, lynen en andere gereedschappen van zulke afmeeting en in zulk getal als hy geraedig vind”*. Bijgevolg is het niet te verwonderen dat vanaf ca. 1850 de achteruitgang van het visbestand in de kustwateren de visserijwereld verontrustte. Blankenbergse en Heistse vissers getuigden toen dat de vis zeldzamer werd en dat men vroeger op één dag meer vis ving dan nu op een week.

Het was de filantroop Pierre Bortier (fig. 4) die aan de alarmbel trok. Pierre Bortier, geboren in 1805 te Diksmuide, was een merkwaardig persoon. Hij was landbouwdeskundige en bouwde bvb. te Gistel een modelhoeve (de Britannia hoeve) naar Engels model. Deze hoeve bezat een voor die tijd (ca. 1860) verregaande automatisering op het bedrijf. Maar Bortier die een villa in De Panne bezat, kwam ook op voor de belangen van de vissers in De Panne en was bovendien een grote weldoener voor hen. Hij bouwde o.a. een school en een kapel voor de kleine vissersgemeenschap.

Fig. 4 Pierre Bortier. °1805, Diksmuide - †1879, Brussel. (Boterberge, 2010, verz. Chr. vande Walle, archivaris stad Diksmuide).

In een brochure van 1860 met de sprekende titel *“Faut-il laisser détruire la pêche de Blankenberghe, Heyst et La Panne?”* sprak Bortier de vrees uit dat indien het zo verder ging, de kustvisserij tegen het einde van de eeuw niet meer zou bestaan!

De voornaamste oorzaken volgens Bortier waren:

- Het ontbreken van elke reglementering betreffende de maaswijdte.
- Het gebruik van de boomkor die het kuit en het broed vernielde. De boomkor was een Britse vernieuwing van 1822 in de visserijtechniek: de boom hield het sleepnet horizontaal open. Bortier veroordeelde de boomkor radicaal: *“Ce filet trainant d’importation anglaise, ravage radicalement le frai (= het broed) que le poisson vient déposer sur nos côtes”*.
- Het gebruik van garnalennetten waarmee enorme hoeveelheden kleine tarbot, griet, tong, schol, rog en wijting vernield werden.

Pierre Bortier pleitte voor maatregelen en wees daarbij naar het Franse voorbeeld waar het gebruik van de boomkor ‘s winters tot op drie mijlen van de kust en ‘s zomers tot op twee mijlen verboden was. Ook was de maasbreedte er strikt vastgelegd om de vernieling van liet broed te voorkomen.

Als gevolg van zijn brochure werd door de overheid een commissie aan het werk gezet. Na drie vergaderingen kwam deze tot het besluit het vrijheidsprincipe voor de kustvisserij te behouden. Het verbieden van de boomkor en het vastleggen van een maaswijdte had weinig zin indien dat ook niet in Nederland en in Engeland gebeurde.

Het visbestand liep op basis van getuigenissen merkbaar achteruit zodat meerdere verzoekschriften om een reglementering naar de politieke gezagsdragers in Brussel vertrokken. Het resultaat was dat bij Ministerieel Besluit van 20 april 1865 een commissie werd samengesteld, bestaande uit 3 kamerleden en 2 senatoren, drie reders (o.a. ook Pierre Bortier), een lid van de Oostende Kamer van Koophandel en een paar ambtenaren. Deze commissie kreeg de opdracht de toestand van de visserij te onderzoeken en voorstellen

te formuleren; na te gaan of een bepaald vistuig voor het visbestand schadelijk was en te onderzoeken of er geen gevaar bestond voor een overbevissing in de kustwateren. De commissie kwam in de loop van de periode 1865 tot 1866 23 keer samen waarbij meerdere tegenstrijdige opvattingen en verklaringen naar voor kwamen. Enerzijds formuleerde de commissie als oorzaken van de achteruitgang van het visbestand: het gebruik van de boomkor, de garnalenvisserij te paard op de Westkust, de al te kleine maaswijdte van de netten en het vernielen van de jonge vis. Anderzijds achtte de commissie het niet mogelijk om de boomkor te verbieden terwijl deze in Nederland en in Engeland in gebruik bleef en dat de vermindering van het visbestand niet aan het gebruik van de boomkor kon worden toegeschreven. Ten slotte verminderde de omvang van het visbestand volgens sommige leden van de commissie terwijl het volgens anderen toenam! De commissie besloot dat reglementering of beheersmaatregelen voorlopig niet aan de orde waren. Het vrijheidsprincipe bleef gehandhaafd en de visserij kende “*une complète liberté d'action*” wat in de lijn lag van de liberale maatschappijvisie van de 19de eeuw.

INGREPEN OP LOKAAL VLAK, MEER BEPAALD DIE VAN DE PLAATSELIJKE VISSERSNERING

In vroegere eeuwen was het niet enkel de hogere overheid die in het visserijbedrijf orde op zaken stelde of misschien beter “probeerde te stellen”. Op lokaal vlak waren het de plaatselijke vissersneringen die de vissers allerlei reglementen oplegden. Van de Blankenbergse vissersnering bestaan bvb. al van kort na 1300 aanwijzingen (fig. 5).

Fig. 5 Vermoedelijk embleem van de Blankenbergse vissersnering op het plafond van de Sint-Antoniusbeuk. Zeven armen met weerhaken met daaronder twee kabeljauwen: de zeven armen symboliseren de zeven bestuursleden nl. “*eeenen deken ende ses sorgers*” terwijl de kabeljauwen duidelijk naar de visserij verwijzen (Boterberge, 2010, verz. Cl. Van Ryssel).

De werking en de organisatie van de plaatselijke visserij waren via een Keure gereguleerd waarbij het bestuur - deken en eed genoemd - een verregaande machtspositie innam. Zowel het vissen zelf als de visverkoop en -handel was aan strenge reglementen onderworpen, enkele voorbeelden:

- De bemanning engageerde zich voor een heel jaar op een schuit. Wie in de loop van het jaar van vaartuig durfde te veranderen, liep een zware boete op en ook de stuurman werd gestraft.
- Het was strikt verboden op zon- en heiligidagen te vissen.
- Het bestuur van de vissersnering bepaalde het aantal netten dat door de bemanning mocht uitgezet worden, zoals de staakvleeten. De staakvleet werd gebruikt voor de kabeljauwvangst en werd in 1780 *“een van de schoonste uytvindingen van de visschery”* genoemd. De staakvleet bestond uit een 18-tal verticale netten van elk ongeveer 25 m lang. De staakvleet of staakwand die tot 1875 in gebruik bleef, vormde een soort gordijn met mazen waarin de kabeljauw met de kieuwdeksels bleef vaststeken. Het bestuur hield streng de hand aan het aantal uitgezette netten. Zo werden vijf Blankenbergse stuurlieden op 10 december 1702 beboet omdat zij meer netten uitgezet hadden dan door de vissersnering toegelaten. Het bestuur riep ook op 7 december 1712 Joannes Vande Pitte op het matje omdat hij twee netten meer had *“gestaekt”* dan toegelaten.
- Wanneer te veel vis van een zelfde soort gevangen werd, verplichtte het bestuur om andere netten te gebruiken en te *“visschen op andere soorten van visch”*. Soms liet het bestuur de stuurlieden toe van enkel een deel van de gevangen vis te verkopen, indien deze bij het mijnen geen redelijke prijs haalde.

Deze en nog vele andere ingrepen bvb. in verband met de kwaliteit van de vis, bewijzen de impact en de rol van de vissersnering en zoals deken en eed het voorhielden, gebeurde dat allemaal *“om het ghemeene best”* d.w.z. tot welzijn van iedereen!

MAATREGELEN IV.M. HET TREKKEN VAN MOSSELEN OP DE STRANDHOOFDEN

De overheid greep op zeker ogenblik ook in bij het trekken van mosselen (fig. 6). Mosselen waren van oudsher een gegeerd artikel, niet alleen onder het gewone volk maar eveneens onder de hogere standen. Bvb. Tijdens de vasten van 1383 verbleef de Vlaamse graaf Lodewijk van Male te Brugge en men liet toen 9 keer voor hem mosselen uit Blankenberge aanbrengen!

Al vroeg in de 17de eeuw waren ter bescherming van het zwakke duinmassief strandhoofden aangelegd zoals bvb. tussen Blankenberge en Wenduine. Deze hoofden waren gebouwd met palen en Rijshout. De mosselen zetten zich op deze hoofden vast en de aaneengekliste schelpdieren vormden een natuurlijke en stevige bescherming van het hout. Bij het lostrekken van de mosselen werd de naakte plaats een zwak punt zodat de overheid het trekken van mosselen op de strandhoofden verbood. Toch negeerden de kustbewoners - waar de armoede nooit veraf was - veelal dit verbod met het risico opgepakt en gestraft te worden. Hierna volgen enkele voorbeelden.

Fig. 6 Mosselpluk (Boterberge, 2010, verz. Cl. Van Ryssel).

Gerechtsdienaars verrasten op 22 januari 1756 vader Strobbe en zijn 17-jarige dochter Marie bij het trekken van mosselen op de hoofden aan de oostkant van Blankenberge. Bartholomeus Strobbe verklaarde dat hij en zijn dochter op vraag van zijn zwangere vrouw een portie mosselen voor haar trokken. De gerechtsdienaars geloofden Strobbe niet omdat hij en zijn dochter al meerdere keren gezien waren en dat het zeker niet ging om "e *vieze goeste van zijn vrouw*". Beiden maakten er een beroep van om de mosselen in Brugge te verkopen. Ze werden veroordeeld: vader Strobbe kreeg 14 dagen gevangenisstraf en zijn dochter Marie 8 dagen.

Theresia Ghijlant 40 jaar oud, echtgenote van Leo Boens, woonde sinds 20 jaar in Uitkerke. Ze werd op 13 november 1760 betrappt bij het trekken van mosselen op de hoofden bij de monding van de Blankenbergse vaart. Ze bekende te weten dat mosselen trekken op de rijshoofden verboden was maar ze verklaarde in grote armoede te leven met een zieke man en vier kinderen. Haar verhaal dat het de eerste keer was, hield weinig steek omdat de gerechtsdienaars bij haar thuis een vat mosselen aantreffen en ervan overtuigd waren dat ze er een "*professie*" van maakte en handel dreef. Theresia ontliep een gevangenisstraf omdat ze een van haar kinderen de borst gaf!

BESLUIT

Uit dit summier historisch overzicht blijkt duidelijk hoe zowel de hogere als de lokale overheden in vroegere eeuwen zeer frequent maatregelen troffen om orde te scheppen in het visserijbedrijf, dit zowel op zee als bij de strandvisserij. Dat was helemaal het geval niet meer in de 19de eeuw toen, ondanks verzoek vanuit visserijkringen aan de overheid om maatregelen, de visserij een totale vrijheid kende.

REFERENTIES

Boterberge, R. (2010). Geschiedenis van het Blankenbergse visserijbedrijf. Stadsbestuur Blankenberge: Blankenberge. ISBN 9789081515801. 397 pp.
www.vliz.be/imis/imis.php?module=ref&refid=197957